

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS UŽ KANKINIMĄ NUSTATYMO IR ĮGYVENDINIMO PROBLEMAS LIETUVOJE

Romualdas Drakšas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedros docentas
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 2 36 61 67

Regina Valutytė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Tarptautinės teisės katedros lektorė
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (+370 5) 2 71 46 69

Straipsnyje nagrinėjamos baudžiamosios atsakomybės nustatymo ir įgyvendinimo problemos Lietuvoje ir vertinama, ar Lietuva tinkamai vykdo tarptautinius įsipareigojimus drausti ir bausti kankinimus. Atsižvelgdami į kankinimo sampratą tarptautinėje teisėje, autoriai pateikia Lietuvos baudžiamosios teisės teorijai ir praktikai tinkamiausių kankinimo apibrėžimų bei įvertina, ar Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse turėtų būti straipsnis, numatantis tiesioginę atsakomybę už žmogaus kankinimą.

The article discusses the problems of determination and implementation of criminal responsibility for torture in Lithuania. It is evaluated whether Lithuania meets its engagements to prohibit and punish the act of torture properly. Taking into account the concept of torture in international law the authors suggest a definition of torture that fits most for the theory and practice of Lithuanian criminal law. The authors also evaluate whether the Criminal Code of Lithuania should be complemented with an additional article providing for the direct responsibility for torture.

Įvadas

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas [1] (toliau tekste – LR BK) įtvirtino nemažai esminių pasikeitimų ne tik teismų praktikoje, bet ir nulėmė tolesnę Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinos plėtrą. Priimdamas šį įstatymą bei vėliau jį pildydamas ir nuolatos taisydamas, įstatymų leidėjas stengėsi išspręsti teisės taikymo praktikoje kilusius neaiškumus, taip pat derinti baudžiamosios teisės nuostatas su tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės aktų reikalavimais. Žinoma, kai ku-

rios galbūt gerai neapgalvotos naujojo BK novelos (pvz., juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė) tik sukėlė papildomą sumaištį teisinėje visuomenėje, o dalis jau senokai iškilusių probleminių klausimų neišspręsti lig šiol. Prie tokių priskirtinos baudžiamosios atsakomybės už kankinimą nustatymo ir įgyvendinimo problemos.

Paties žodžio „kankinimas“ įvairių variacijų galima rasti net vienuolikoje LR BK straipsnių¹. Kai kurie iš šių straipsnių

¹ BK 3 straipsnis (baudžiamojo įstatymo galiojimas), 60 straipsnis (atsakomybę sunkinančios aplinkybės), 95 straipsnis (apkaltinamojo nuosprendžio priėmi-

(BK 100, 103 ir iš dalies 99 straipsnis) tiesiogiai draudžia kankinimą bei numato atsakomybę už veiksmus, sudarančius kankinimo turinį. Šiuo aspektu vertinant mūsų baudžiamąjį įstatymą, nuostabą kelia tik tas faktas, kad visi LR BK straipsniai, numatantys atsakomybę už kankinimą, yra įtraukti į kodekso XV skyrių („Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“), kurio nuostatos labai glaudžiai susijusios su tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimais. Viena vertus, galima manyti, kad LR BK nėra nė vieno straipsnio, kuris numatytų tiesioginę atsakomybę už kankinimą, kai auka nėra ginama tarptautinės humanitarinės teisės. Nors, antra vertus, negalima teigti, kad įstatymų leidėjas apskritai nenumato atsakomybės už kankinimą. Pavyzdžiui, nužudymo (BK 129 straipsnis), sunkaus ir nesunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 135 ir 138 straipsniai) kvalifikuojamasis veikas požymis yra „kankinimas ar kitoks itin žiaurus“ elgesys, o sukeliant fizinį skausmą ar nežymų sveikatos sutrikdymą (BK 140 straipsnis) nukentėjusiojo asmens kankinimas įtvirtintas kaip alternatyvus kvalifikuojamasis požymis.

Iki šiol kankinimo samprata nebuvo apibrėžta jokiuose Lietuvos Respublikos teisės aktuose ar išsamiau nagrinėta Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje. Lietuvos Respublikos teismai, taikydami LR BK nuostatas, rėmėsi Lietuvos Aukš-

mo senatis), 99 straipsnis (genocidas), 100 straipsnis (tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis), 103 straipsnis (tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žalojimas, kankinimas ir kitoks nežmoniškas elgesys su jais), 129 straipsnis (nužudymas), 135 straipsnis (sunkus sveikatos sutrikdymas), 138 straipsnis (nesunkus sveikatos sutrikdymas), 140 straipsnis (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas), 310 straipsnis (žiaurus elgesys su gyvūnais).

čiausiojo Teismo (toliau – LAT) nuomone, kuri buvo nepakankamai vieninga ir kėlė nemažai šios sąvokos turinio aiškinimo problemų.

Reikėtų atsižvelgti ir tą faktą, kad 2003 m. lapkričio 17 d. ir 19 d. Jungtinių Tautų komitetas prieš kankinimus, prižiūrintis 1984 m. Jungtinių Tautų konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą [2] (toliau – KPK) įgyvendinimą, svarstė Lietuvos ataskaitą prieš kankinimus ir pateikė savo išvadas ir rekomendacijas, kuriose, be kitų pastabų, buvo išreikštas susirūpinimas dėl išsamaus kankinimo sąvokos baudžiamojoje teisėje apibrėžimo trūkumo. Komiteto narių nuomone, 1 straipsnyje numatyta kankinimo sąvoka turėtų atsispindėti nacionalinėje baudžiamojoje teisėje, joje taip pat kaip kriminalinis nusikaltimas turėtų būti kriminalizuota konkrečiai prie „kankinimo“ priskirta nusikalstama veika (4 straipsnis) [3].

Nepaisant šių problemiškų Lietuvai aspektų, kankinimo samprata Lietuvos mokslinėje literatūroje nagrinėta tik epizodiškai. Kankinimo turinys trumpai apžvelgtas J. Žilinsko monografijoje [4], skirtoje nusikaltimo žmoniškumui ir genocido sampratos tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje analizei, taip pat R. Aliukonienės straipsnyje [5], kuriame kankinimas nagrinėjamas tik kaip požymis, kvalifikuojantis sunkų sveikatos sutrikdymą, ir šios autorės daktaro disertacijos „Sunkus sveikatos sutrikdymas: teorinės ir praktinės kvalifikavimo problemos“² 2 skyriaus 1 skirsnyje, skirtame apibrėžti kvalifikuojamuosius požymius, apibūdinančius sunkaus sveikatos sutrikdymo objektyviają

² Disertacija apginta Vilniaus universiteto Teisės fakultete 2007 metais

pusę. Nė vienas iš minėtų autorių neanalizavo kankinimo sampratos nacionalinėje teisėje problematikos ir nekėlė kankinimo, kaip atskiros nusikalstamos veikos, kriminalizavimo galimybės klausimo.

Todėl pagrindinis šio straipsnio tikslas – atsižvelgiant į kankinimo sampratą tarptautinėje teisėje, pateikti Lietuvos baudžiamosios teisės teorijai ir praktikai priimtina „kankinimo“ apibrėžimą ir atskleisti baudžiamosios atsakomybės už kankinimą Lietuvos baudžiamojoje teisėje galimybes.

Straipsnio objektas – LR BK nuostatos ir Lietuvos Respublikos teismų praktika, formuojanti kankinimo sampratą Lietuvoje.

Rašant straipsnį taikyti sisteminės analizės, lyginamasis, loginis, analitinis ir kiti tyrimo metodai.

Kankinimo samprata Lietuvos baudžiamojoje teisėje

Kaip minėta, Lietuvoje kankinimo sąvoka iki šiol nebuvo suformuluota jokiam teisės akte. Dėl šios priežasties ypač didelę reikšmę aiškinant LR BK nuostatas, mininčias kankinimo terminą, turėjo LAT nuomonė ir jo formuojama teismų praktika. Ši nuomonė taip pat buvo svarbi kankinimo sampratos traktuotei Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje.

1999 m. gruodžio 23 d. LAT Senatas, kalbėdamas apie teismų praktiką taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis, kankinimą įvardijo kaip vieną iš ypatingo žiaurumo formų³ ir jį apibrėžė kaip *tyčini, trunkantį ilgesnį laiką fizinių kančių (skausmo, alkio, troškulio, šalčio, karščio*

ir pan.) sukėlimą nukentėjusiajam arba tiesioginiu poveikiu nukentėjusiojo kūnui, arba sudarant sąlygas tokiam poveikiui [6, para. 24]⁴.

Kaip matome, ši sąvoka apima tik fizinių kančių sukėlimą nukentėjusiajam. Tačiau kitoje pastraipoje Senatas konstatavo, kad ypatingas žiaurumas gali būti ir tada, kai jis sukelia nukentėjusiajam didelės dvasines kančias (smurto vartojimas jo artimųjų akivaizdoje ir pan.), tuo sukeldamas abejones, ar ši formuluo­ tė turėtų būti aiškinama kaip papildanti prieš tai pateiktą kankinimo apibrėžimą, ar traktuojama kaip nusikaltimo padarymas itin skausmingu būdu.

LAT senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimu „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“ teismas išplėtė kankinimo sampratą. Jame nurodyta, kad *kankinimas – tai tam tikrą laiką trunkantys veiksmai, sukeliantys dideles fizines, dvasines kančias nukentėjusiajam tiesioginiu poveikiu į jo kūną arba sudarantys sąlygas kilti tokioms kančioms (dėl skausmo, alkio, troškulio, šalčio, karščio, verčiant atlikti nukentėjusįjį žeminančius veiksmus ir pan.)*. Pažymėtina, kad į šią sąvoką įtraukti požymiai, kuriuos teismas anksčiau prisky­ rė „ypatingam žiaurumui“ ir kurių tada neįtraukė į pateiktą kankinimo sąvoką [8, para. 17].

2004 m. spalio 19 d. [9] ir 2006 m. sausio 10 d. [10] konkrečių baudžiamųjų bylų nutartyse LAT *kankinimą apibūdino kaip tam tikrą laiką trunkančius veiksmus, sukeliančius dideles fizines, dvasines kančias nukentėjusiajam tiesioginiu poveikiu į jo kūną*, taip vėl siaurindamas kankinimo

³ LAT nurodė, kad nusikaltimo padarymas *ypač žiauriai* laikomas tada, kai nusikaltimas padaromas nukentėjusįjį *kankinant* arba *itin skausmingu būdu*.

⁴ Analogišką apibrėžimą LAT senatas pateikia ir ankstesniame 1999 m. birželio 18 d. nutarime „Dėl teismų praktikos nužudymų bylose“ [7, para. 10].

sampratą, nuspręsdamas, kad sąlygų kilti fizinėms ar dvasinėms kančioms sukėlimas nėra kankinimas.

Akivaizdu, kad šios LAT skirtingu metu pateiktos sąvokos yra nevienodos nei savo turiniu, nei apimtimi ir ne visais aspektais atitinka kankinimo sampratą tarptautinėje teisėje⁵.

LAT pateiktuose apibrėžimuose veika suprantama kaip aktyvūs veiksmai, trunkantys tam tikrą laiką. Teiginį „tam tikrą laiką trunkantys veiksmai“ nagrinėjant gramatiškai bei logikos požiūriu reikėtų suprasti, kad tokių veiksmų turi būti daugiau nei vienas. Vadinasi, tais atvejais, kai kaltininkas, puikiai išmanydamas žmogaus anatomiją, vienu veiksmu (vienas vienintelis smūgis į pasirinktą nukentėjusiojo kūno

⁵ Analizuojant KPK bei Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos [11] (toliau – EŽTK) aiškinimo praktiką akivaizdu, kad: 1) pagal KPK valstybės atsakomybė už kankinimą kyla tik tuomet, kai kankinimą sudarančią veiką padaro specialusis subjektas, o pagal EŽTK pozityvi pareiga drausti ir bausti asmenis, kurie sukėlė stiprų skausmą ar kančią, numatyta visų valstybės jurisdikcijoje esančių asmenų atžvilgiu. Vis dėlto kankinimą sudarančią veiką padarius privatiems asmenims, žmogaus teisių teisė neįtvirtina pareigos minėtų veikų kvalifikuoti kaip kankinimą; 2) tyčia yra būtinas nusikaltimo elementas, kai yra sprendžiamas asmens baudžiamosios atsakomybės klausimas, ir ją esant turi būti įrodoma. Kai kyla valstybės atsakomybės klausimas ir pažeidimas pasireiškia veikiant, tyčinis pareigūno veikos pobūdis preziumuojamas, o valstybei paliekama teisė nuginčyti šią prezumpciją; 3) tarptautinėje bendruomenėje nėra vienodos pozicijos dėl to, ar kankinimas yra veika, kuria siekiama tik tam tikrų specifinių tikslų. Analizuojant EŽTK aiškinimo praktiką ir sprendžiant valstybių atsakomybės klausimą, akivaizdu, kad „uždraustųjų“ tikslų išsamus sąrašas nėra, o Tarptautinis baudžiamasis tribunolas buvusiai Jugoslavijai, taikantis individualią baudžiamąją atsakomybę, iki šiol laikosi nuomonės, kad tik veika, padaryta siekiant konkrečių konvencijoje išvardytų tikslų, sudaro kankinimą; 4) ginčų nekyla, kad kankinimas turi būti suprantamas ne tik kaip veikimas, bet ir neveikimas. Toks veikimas ar neveikimas turėtų sukelti stiprų fizinį ar psichinį skausmą arba kančią, kurių stiprumas priklauso nuo kiekvienos bylos aplinkybių [12, p. 21].

tašką ar vienas adatos dūris į pasirinktą nukentėjusiojo nervinį mazgą), nesukeldamas akivaizdžių kūno sužalojimų ar sveikatos sutrikimų, sukelia ilgalaikius skausmus, jo veiksmas pagal LAT sampratą nebus laikomas kankinimu, nepaisant to, kad sukels nukentėjusiajam didžiules kančias. KPK veikos taip neapriboja ir, pasirinkdama formuluotę „bet koks veiksmas“⁶, palieka galimybę kankinimu pripažinti tiek vienkartinį ir trumpą laiką trunkantį veiksma, tiek daugkartinius, ilgą laiką truncančius veiksmus. Manytina, kad šis pasirinkimas yra teisingesnis ir užkerta kelią galimybei atsirasti logiškai nepaaiškinamoms situacijoms, kai nukentėjusysis patiria kančias, bet kaltininko veiksmas, nors ir skirtas sukelti tas kančias, baudžiamosios teisės požiūriu nebus laikomas kankinimu. Taip pat atkreiptinas dėmesys į LAT pateiktos sampratos žodžių „tam tikrą laiką trunkantys“ beprasmiškumą. Pabrėžtina, kad kiekvienas veiksmas ar įvykis trunka tam tikrą laiką. Žodžiai „tam tikrą laiką trunkantys“ iš principo nenusako absoliučiai nieko – nei būtino veiksmų ilgalaikiškumo, nei, atvirkščiai, jų trumpalaikiškumo, nes tiek trumpalaikiškumas, tiek ilgalaikiškumas gali būti apibūdinti kaip „tam tikrą laiką trunkantys“. Autorių manymu, turėtų būti

⁶ KPK 1 straipsnio 1 dalyje numatoma, kad kankinimas – tai bet koks veiksmas, kuriuo asmeniui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar psichinis skausmas arba kančia siekiant išgauti iš jo ar trečiojo asmens informaciją arba prisipažinimą, nubausti jį už kokį nors veiksma, kurį jis arba trečiasis asmuo padarė ar yra įtariamas jį padaręs, arba įbauginti ar priversti jį arba trečiąjį asmenį ką nors padaryti, arba dėl bet kurios kokių nors diskriminavimo grindžiamos priežasties, kai tokį skausmą ar kančią sukelia viešosios valdžios pareigūnas ar kitas oficialias pareigas einantis asmuo arba kai jis sukeliamas jam kurstant arba sutinkant ar jo tyliu pritarimu. Šis apibrėžimas neapima tik teisėtomis sankcijomis sukeliamo, joms būdingo arba su jomis susijusio skausmo ar kančios.

vengiama daugiaprasmių teisinių sąvokų ar, atvirkščiai, neprasmingų teiginių. Todėl kankinimo apibrėžime neturėtų būti vartojama tokia formuluoatė: „*tam tikrą laiką trunkantys*“.

Panašiai vertintinos LAT 2004 m. ir 2006 m. nagrinėtų baudžiamųjų bylų nutartyse pateiktos sąvokos, kuriomis veiksmai, sudarantys kankinimo turinį, apribojami tik tiesioginiu poveikiu nukentėjusiojo kūnui. Tačiau kankinimo sampratoje pagal tarptautinę teisę tokio apribojimo nėra. Manytina, kad tokia pozicija teisingesnė. Būtina atsižvelgti į tai, kad galimos realios gyvenimiškos aplinkybės, kai kaltininkas, siekdamas sukelti kančias (psichinį skausmą), poveikį daro ne paties nukentėjusiojo kūnui, o jam brangiam objektui (pvz., iš lėto žudo naminių gyvūną, prie kurio nukentėjusysis labai prisirišęs, ar žaloja nukentėjusiojo artimuosius ir pan.). Tokios veikos, nors ir skirtos sukelti psichinį skausmą nukentėjusiajam, iš esmės būtų kvalifikuojamos pagal kitus BK straipsnius (pvz., kaip nusikaltimai dorovei ar sveikatai), tačiau pagal LAT pateiktą sampratą jos nebūtų laikomos kankinimu ir kaltininkas už tai liktų nenubaustas dėl nepakankamai nuoseklaus kankinimo veikos kriminalizavimo.

Lyginant numatomus padarinius svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad kankinimo sampratoje pagal tarptautinę teisę pateikiami alternatyvūs lygiaverčiai padariniai: stiprus fizinis arba psichinis skausmas, arba kančia. LAT alternatyvų nenumato ir nurodo tik kančią, kuri, jo manymu, gali būti patiriama dėl skausmo, alkio, troškulio, šalčio, karščio, verčiant atlikti nukentėjusįjį žeminančius veiksmus ir kt.

Pažymėtina, kad LAT termino „kančia“ nelaiko termino „skausmas“ sinoniu

mu ir skausmo kriterijus į kankinimo sąvoką neįtraukiamas neatsitiktinai. Reikia priminti, kad kankinimas, LAT manymu, yra tik viena iš ypatingo žiaurumo formų. Kita alternatyvi forma yra „itin skausmingas“ kaltininko elgesys, kuris suprantamas kaip nusikaltimo darymo būdas, sukeltis nukentėjusiajam itin aštrų skausmą (kūno deginimas ar ėsdinimas cheminėmis medžiagomis, sudeginimas, užkasimas, numetimas iš didelio aukščio ir pan.) [6, para. 24; 7, para. 10]. Taigi akivaizdu, kad tie atvejai, kai aukai bus sukliamas itin aštrus skausmas, nepateks į kankinimo sampratą. Nors teisiniai tokio elgesio padariniai išlieka vienodi tiek kančios, tiek itin aštraus skausmo sukėlimo atveju, LAT pateikta kankinimo samprata, autorių manymu, yra netiksli ir neatitinka visuotinai priimto ir taikomo kankinimo kaip veikos, sukeliančios tiek skausmą, tiek kančias, supratimo. Šiuo atveju pagal savo turinį kankinimo pagal tarptautinę teisę samprata yra artimesnė LAT pateiktai ypatingo žiaurumo sampratai, apimančiai tiek stipraus skausmo, tiek kančių sukėlimą.

Kiti du elementai, kurių nenurodo LAT, yra konkretizuoti tikslai ir išskirtas specialusis subjektas, kurių reikalauja KPK⁷. Tačiau, plėtojant šią mintį, darytina išvada, kad pats tikslų išvardijimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje yra nebūtinai dėl šių

⁷ KPK apibrėžiant kankinimą įvardijamas specialus tikslas. Veiksmai turi būti padaryti siekiant tokių tikslų:

- 1) išgauti iš kankinamo ar trečiojo asmens informaciją arba prisipažinimą;
- 2) nubausti asmenį už kokią nors veiksmą, kurį jis arba trečiasis asmuo padarė ar yra įtariamas jį padaręs;
- 3) įbauginti ar priversti jį arba trečiąjį asmenį ką nors padaryti;
- 4) dėl bet kurios koku nors diskriminavimu grindžiamos priežasties.

argumentų: pirma, Lietuva privalo vykdyti išipareigojimus pagal EŽTK, kurios aiškinimo praktika rodo, kad specialus tikslas nėra būtinas kankinimo elementas; antra, specialaus tikslo nurodymas sukelia papildomų aiškinimo problemų. Vertinant pačią veiką, kurią būtų galima kvalifikuoti kaip kankinimą, nėra skirtumo, ar kaltininkas veiksniams ėmėsi siekdamas išgauti informaciją ar siekdamas atkeršyti, ar neturėdamas jokie konkretaus tikslo. Išdėstant sąvokoje kaltininko tikslus, visada gali kilti klausimas, kodėl tokie patys kaltininko veiksmai, jeigu jais norima išgauti informaciją, yra kankinimas, o jeigu jais siekiama tiesiog pačiam „prasiblaškyti“ ir „pasilinksinti“ ar patenkinti savo žemiausius instinktus, nebus laikomi kankinimu. Autorių manymu, visi veiksmai ar neveikimas, kuriais kankinamas asmuo, yra pavojingi ir turi būti vienodai baudžiami bei draudžiami. Todėl šiuo požiūriu reikėtų pritarti LAT pozicijai, kad kuriamoje kankinimo sąvokoje nebūtina nurodyti kaltininko tikslų kaip būtinojo veikos požymio.

Kiek tai susiję su kankinimo subjektu, pažymėtina, kad EŽTK aiškinimo praktikoje kankinimo subjektas suvokiamas plačiau, nei jis nurodytas JT KPK. EŽTK draudžia bet koki kankinimą valstybės viduje ir numato valstybės pareigą imtis prevencinių priemonių, o nusikaltimui įvykus, imtis efektyvaus tyrimo. Taigi EŽTK požiūriu už kankinimą privalo būti baudžiami tiek viešosios valdžios pareigūnai ar kiti oficialias pareigas einantys asmenys, tiek kiti fiziniai asmenys. Jeigu šio reikalavimo valstybė neįvykdo, kyla žalos atlyginimo klausimas [13, para. 22]. Tokios nuomonės yra ir LAT. Autoriai pritaria tokiai kankinimo subjekto traktuotei

ir mano, kad specialiųjų subjektų kaip kvalifikacinio požymio nurodymas kankinimo sąvokoje neprasmingas ir be pagrindo siaurina veikų, kurios gali būti kvalifikuojamos kaip kankinimas, ratą.

Išanalizavus pateiktas kankinimo sampratas bei jų sudedamąsias dalis ir įvertinus pateiktus argumentus, galima apibrėžti kankinimo sąvoką, kuri tiktų Lietuvos baudžiamosios teisės teorijai bei praktikai ir neprieštarautų tarptautiniams Lietuvos Respublikos išipareigojimams.

Kankinimas – tai bet kokia neteisėta veika, kuria asmeniui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar psichinis skausmas arba kančia, arba kuri sudaro sąlygas tokiam skausmui ar kančiai atsirasti.

Baudžiamosios atsakomybės už kankinimą įgyvendinimo problemos Lietuvoje⁸

Kaip jau minėta, visi BK straipsniai, numatantys atsakomybę už kankinimą, yra įtraukti į kodekso XV skyrių („Nusikalti-

⁸ Prieš vertindami baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo problemas Lietuvoje, autoriai apžvelgė gretimų šalių teisinį reglamentavimą. Buvo peržiūrėti Vokietijos, Lenkijos, Latvijos, Rusijos Federacijos ir Baltarusijos baudžiamieji kodeksai [14]. Iš šių šalių baudžiamąją atsakomybę už kankinimą numato tik Rusijos Federacija ir Baltarusija. Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso 117 straipsnyje numatyta, kad kankinimas (rus. – Истязание) yra „fizinių ar psichinių kančių sukėlimas dėl sistemingo mušimo ar kitų prievartinių veiksnių, jei tai nesukėlė pasekmių, numatytų šio kodekso 111 ir 112 straipsniuose. Asmuo, padaręs šią veiką, baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų [15]. Baltarusijos Respublikos baudžiamojo kodekso 154 straipsnyje nurodyta, kad kankinimas (rus. – Истязание) suprantamas kaip „tyčinis ilgalaikio skausmo arba kančių suteikimas būdais, sukeliančiais ypatingas fizines ar psichines nukentėjusiojo kančias, nesukeliantis pasekmių, numatytų šio kodekso 147 ir 149 straipsniuose. Ši veikia baudžiama areštu iki trijų mėnesių arba laisvės apribojimu iki trejų metų, arba laisvės atėmimu tam pačiam laikotarpiui [16].

mai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“), kurio nuostatos labai glaudžiai susijusios su tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimais. Nepaisant to, kad nėra nė vieno BK straipsnio, numatančio tiesioginę atsakomybę už kankinimą, kai auka nėra ginama tarptautinės humanitarinės teisės, nereikia pamiršti, jog daugelyje straipsnių kankinimas numatytas kaip kvalifikuojantis veika požymis – BK 129 straipsnis (nužudymas), BK 135 straipsnis (sunkus sveikatos sutrikdymas), BK 138 straipsnis (nesunkus sveikatos sutrikdymas), BK 140 straipsnis (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas), BK 310 straipsnis (žiaurus elgesys su gyvūnais)⁹. Taip pat kankinimas numatytas BK 60 straipsnyje kaip sunkinanti aplinkybė. Todėl kyla pagrįstas klausimas, ar nepakanka esamos baudžiamojo įstatymo redakcijos, kad būtų galima teigti, jog Lietuvoje numatyta efektyvi atsakomybė už kankinimą¹⁰. Atmetus į šalių galimus teorinius disputus, autorių nuomone, ši klausimą reikėtų supaprastinti ir perfrazuoti kitaip: ar visais atvejais kankinimas yra baudžiamas pagal galiojantį LR BK, ar nereikėtų jo papildyti specialiu straipsniu, įtvirtinančiu atsakomybę už kankinimą. Autorių nuomone, jeigu baudžiamajame įstatyme (kiek tai susiję su baudžiamosios atsakomybės už kankinimą reglamentavimu) nėra spragų, leidžiančių kaltininkui, padariusiam veiksmus, kvalifikuojamus kaip kankinimas, išvengti baudžiamosios

⁹ Savo analizėje autoriai apsiriboja nusikaltimais žmogaus gyvybei ir sveikatai. Šios problemos BK 310 straipsnio aspektu nenagrinėjo.

¹⁰ Jei pavyktų įrodyti pakankamo atsakomybės už kankinimą reglamentavimo Lietuvos baudžiamajame įstatyme faktą, būtų galima teigti, kad jau minėtas Komiteto prieš kankinimus išreikštas susirūpinimas, kad nėra konkretaus „kankinimo“, kaip kriminalinio nusikaltimo, apibrėžimo Lietuvos baudžiamojoje teisėje, yra nepagrįstas.

atsakomybės, atskiras straipsnis, detalizuojantis šios veikos baudžiamumą, būtų perteklinis ir nereikalingas.

Pagal konstrukciją nusikaltimai žmogaus gyvybei ir sveikatai, kuriuose kankinimas nustatytas kaip kvalifikuojantis veika požymis (BK 129, 135, 138 straipsniai), yra materialiosios sudėtys, kurios apima ne tik pačią veiką, bet ir jos sukeltus padarinius. Todėl nusikaltimo baigtumui būtinas konkrečių padarinių, kurių atžvilgiu turi būti nustatyta kaltininko tyčia, atsiradimas. Kyla abejonių, ar tais atvejais, kai kaltininkas nesiekė nužudyti ar sutrikdyti sveikatos, nenumatė tokių padarinių ir sąmoningai neleido jiems atsirasti, bet tik siekė sukelti nukentėjusiajam kančių, asmuo už savo veiksmus galės būti patrauktas baudžiamajon atsakomybėn. Prie tokių priskirtini visi atvejai, kai nukentėjusiajam sukeliama dvasinės kančios, bei situacijos, kai kaltininkas, puikiai išmanydamas žmogaus fiziologiją, savo veiksmais sukelia nukentėjusiajam stiprius fizinius skausmus nežalodamas pastarojo kūno bei aki-vaizdžiai nekenkdamas jo sveikatai.

Vienintelis BK straipsnis, kuris galėtų būti taikomas asmeniui, kankinusiame nukentėjusįjį (neginamą tarptautinės humanitarinės teisės), yra 140 straipsnis (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas), nenumatantis sunkių padarinių jo sveikatai ar gyvybei atsiradimo. Nepaisant to, kad, autorių nuomone, šio straipsnio sankcija už veikas, kvalifikuojamas kaip kankinimas, yra išskirtinai švelni¹¹, vis dėlto šis BK straipsnis apima jau

¹¹ Galiojančio LR BK 140 straipsnyje numatyta, kad už fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą, padarytą kankinant asmenį, kaltininkas gali būti baudžiamas laisvės atėmimu iki dvejų metų. Autorių nuomone, įstatymų leidėjas pagrįstai už tokią veiką nustatė griežtesnes bausmes nei už paprasto fizinio

minėtus atvejus, kai kaltininkas, nekenkdamas nukentėjusiojo sveikatai, sukelia pastarajam stiprius fizinius skausmus. Tačiau šis straipsnis, kaip ir ankstesnieji, nereguliuoja atvejų, kai nukentėjusiajam sukeliama dvasinė (psichinė) kančios. Lygiai taip pat šis straipsnis neapima tų atvejų, kai poveikis nukentėjusiajam daromas sukliant stiprų alkį, verčiant jausti stiprų karštį ar stiprų šaltį, t.y. kai kančios sukeliama kitais būdais, o ne stipriu fiziniu skausmu¹². *Galima konstatuoti, kad ne visos nusikalstamos veikos, kurios gali būti kvalifikuojamos kaip kankinimas, yra tinkamai kriminalizuotos LR BK ir ne už visas veikas, kurios sudaro kankinimo turinį, kaltininkas sulauks teisingo ir tinkamo*

skausmo sukėlimą, už kurį sankcijoje kaip alternatyvios yra numatytos bausmės – viešieji darbai arba laisvės apribojimas, arba areštas, arba laisvės atėmimas iki vienerių metų. Tačiau įstatymų leidėjas vis dėlto nepakankamai įvertino tai, kad kaltininkas, kuris tyčia siekia sukelti didžiules kančias kitam asmeniui, akivaizdžiai parodo savo neigiamiausius asmenybės bruožus bei pavojingumą visuomenei ir atskiriems jos nariams.

¹² Pavyzdžiui, situacijos, kai kaltininkas uždaro nukentėjusįjį į šaldytuvą ir ten laiko kelias valandas, siekdamas sukelti kančias, tačiau pasekmių nukentėjusiojo sveikatai neatsiranda, negalima kvalifikuoti pagal BK 140 straipsnį. Žinoma, tokią veiką būtų galima kvalifikuoti pagal BK 146 straipsnio (Neteisėtai laisvės atėmimas) 2 dalį. Tačiau tokia kvalifikacija panašėtų į bandymą išsisukti iš padėties, kai negalima tinkamai įvertinti tikrosios nusikaltusio asmens veikos. Tuo atveju, jei BK atsirastų specialus straipsnis, nustatantis atsakomybę už kankinimą, tokia veika būtų kvalifikuota kaip dviejų nusikaltimų sutaptis. Praktiškai tai padėtų tinkamai įvertinti nusikaltusio asmens asmenybę ir skirti jam individualesnę ir kartu teisingesnę bausmę. Kitas pavyzdys – sergančio ar negalinčio savimi pasirūpinti žmogaus nepakankamas maitinimas, siekiant per stipraus alkio jausmą sukelti jam didžiules kančias. Žinoma, kiekviena veika vienaip ar kitaip gali būti kvalifikuota ir naudojantis galiojančio BK nuostatomis. Tačiau tiek būtų neteisinga asmens, bandžiusio neteisėtai atimti kitam žmogui gyvybę, veiką kvalifikuoti kaip viešosios tvarkos pažeidimą, tiek yra neteisinga asmens, tyčia kankinusio kitą žmogų, veikimą ar neveikimą vertinti vien tik, pavyzdžiui, kaip neteisėtą laisvės atėmimą.

atsako. Tai leidžia manyti, kad Lietuva nepakankamai nuosekliai vykdo savo tarptautinius įsipareigojimus.

Autorių nuomone, dabartinės baudžiamąjo įstatymo spragas, nustatant baudžiamąją atsakomybę už veikas, kvalifikuotinas kaip kankinimas, galėtų išspręsti naujas LR BK papildantis straipsnis, kuriame būtų numatytas kankinimo draudimas ir atsakomybė už šio draudimo nesilaikymą. Šis straipsnis galėtų būti LR BK XVIII skyriuje (nusikaltimai žmogaus sveikatai). Tokia naujo straipsnio vieta Baudžiamajame kodekse būtų logiškiausia, nes pagal savo reguliavimo dalyką ši norma artimiausia nusikaltimams žmogaus sveikatai. Autorių manymu, būtų tikslinga pakeisti ir BK 140 straipsnio 2 dalį, išbraukiant iš jo žodžius „arba kankindamas nukentėjusį asmenį“. Priešingu atveju, kai kančios nukentėjusiajam sukeliama stipriu fiziniu skausmu, veika visuomet galės būti kvalifikuojama tiek pagal BK 140 straipsnį, tiek pagal naują siūlomą BK straipsnį. O tokia situacija *inter alia* suponuoja galimą normų koliziją. Visuose kituose straipsniuose, kuriuose kankinimas tėra kvalifikuojantis veiką požymis (BK 129 str., 135 str., 138 str.), pakeitimai nėra būtini. Taip pat būtų tikslinga papildyti BK 140 straipsnį trečiąja dalimi, kurią suformuluoti taip: *Tas, kuris kankindamas nukentėjusį asmenį nežymiai jį sužalojo ar trumpam susargdino, baudžiamas laisvės atėmimu iki penkerių metų.* Atitinkamai dabar esanti aptariamo straipsnio trečioji dalis taptų ketvirtąja dalimi.

Pati naujosios normos formuluotė galėtų būti tokia:

Kankinimas

Tas, kuris savo veiksmais sukelia kitam asmeniui stiprų fizinį ar psichinį skausmą

arba kančias arba sudaro sąlygas tokiam skausmui ar kančioms atsirasti, baudžiamas laisvės atėmimu iki ketverių metų.

Tas, kuris padarė šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką, būdamas valstybės tarnautoju ar viešojo administravimo funkcijas atliekančiu asmeniu, baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų.

Tokia sankcija, autorių nuomone, būtų tinkamiausia atsižvelgiant į kaltininko asmenybės pavojingumą, jo žiaurumą ir kitas bylos aplinkybes. Tepaminiėtina, kad, nustatydami bausmės ribas, autoriai atsižvelgė į esamas bausmes už panašias veikas (nesunkus sveikatos sutrikdymas kankinant (BK 138 str. 2 d.) bei tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žalojimas, kankinimas ar kitoks nežmoniškas elgesys su jais (BK 103 str.)). Griežtesnė atsakomybė specialiajam subjektui, numatoma šio straipsnio 2 dalyje atsižvelgiant į valstybių, JT KPK kūrėjų, išreikštą konvencijos tekste valią ir tai, kad, ratifikuodama šią konvenciją, Lietuva sutiko su tokiais konvencijos formuluotėmis. Be to, autorių nuomone, kankinimas daromas pareigūnų ar oficialias pareigas einančių asmenų yra pavojingesnė veika ir turi būti baudžiamas griežčiau¹³.

Išvados ir pasiūlymai

1. Išnagrinėjus LAT praktiką bei joje pateiktą kankinimo sąvoką ir palyginus ją su Lietuvos įsipareigojimais pagal tarptautinę teisę, būtų galima pateikti tokią kankinimo sąvoką, taikytiną Lietuvos Respublikos teisėje: *Kankinimas – tai bet kokia neteisėta veika, kuria asme-*

¹³ Ši nuostata apimtų tuos atvejais, kai pareigūnai atlieka kankinimą sudarančius veiksmus arba leidžia juos vykdyti prieš asmenis, kurie yra jų valdžioje ir yra jų kontroliuojami.

niui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar psichinis skausmas arba kančia arba kuri sudaro sąlygas tokiam skausmui ar kančiai atsirasti.

2. Galima konstatuoti, kad dabar ne visos nusikalstamos veikos, kurios gali būti kvalifikuojamos kaip kankinimas, yra tinkamai kriminalizuotos LR BK ir ne už visas veikas, kurios sudaro kankinimo turinį, kaltininkas bus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Todėl darytina išvada, kad Lietuva nepakankamai nuosekliai vykdo tarptautinius įsipareigojimus, prisiimtus ratifikavus Konvenciją prieš kankinimus, o Komiteto prieš kankinimus išreikštas susirūpinimas, kad Lietuvoje trūksta išsamaus „kankinimų“ sąvokos apibrėžimo, kaip numatyta Konvencijos prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą 1 straipsnyje, taip pat konkretaus „kankinimo“, kaip kriminalinio nusikaltimo, kriminalizavimo baudžiamojoje teisėje (4 straipsnis), yra pagrįstas.
3. Siekiant panaikinti esamas LR BK tinkamo baudžiamosios atsakomybės už kankinimą reglamentavimo spragas, autoriai siūlo LR BK papildyti nauju straipsniu, kuris galėtų būti formuluojamas taip:

Kankinimas

Tas, kuris savo veiksmis sukelia kitam asmeniui stiprų fizinį ar psichinį skausmą arba kančias arba sudaro sąlygas tokiam skausmui ar kančioms atsirasti, baudžiamas laisvės atėmimu iki ketverių metų.

Tas, kuris padarė šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką, būdamas valstybės tarnautoju ar viešojo administravimo funkcijas atliekančiu asmeniu, baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų.

LITERATŪRA

1. Baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir išgaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
2. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą // Valsybės žinios. 2006, Nr. 80-3141.
3. Conclusions and recommendations of the Committee against Torture: Lithuania (5 February 2004). Concluding Observations / Comments. No. CAT/C/CR/31/5. Prieiga per internetą: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CAT.C.CR.31.5.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CAT.C.CR.31.5.En?OpenDocument). Prisijungimo data: 2008 10 01
4. Žilinskas J. Nusikaltimui žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.
5. Aliukonienė R. Kankinimas ar kitoks ypatingas žiaurumas kaip požymis, kvalifikuojantis sunkų sveikatos sutrikdymą // Teisė. 2005, t. 54.
6. 1999 m. gruodžio 23 d. LAT senato nutarimas Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius baudsmių skyrimo pradmenis“ [interaktyvus]. <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26182>. Prisijungimo data: 2008 10 01.
7. 1999 m. birželio 18 d. LAT teisėjų senato nutarimas Nr. 18 „Dėl teismų praktikos nužudymų bylose“ [interaktyvus]. <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26146>. Prisijungimo data: 2008 10 01.
8. 2004 m. birželio 18 d. LAT senato nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“ [interaktyvus]. <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26548>. Prisijungimo data: 2008 10 01.
9. 2004 m. spalio 19 d. LAT nutartis Nr. 2 K-534 /2004 R. Levčenko, A. Mogenis, G. Pociūnas pagal BK 129 str. 2 d. 6, 9, 11 p. BK 24 str. 6 d. [interaktyvus]. <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=27180>. Prisijungimo data: 2008 10 01
10. 2006 m. sausio 10 d. LAT nutartis Nr. 2K-31/2006. E. B., M. Z. pagal 129 str. 2 d. 6 p. [interaktyvus]. <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=29278>. Prisijungimo data: 2008 10 01.
11. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 // Valsybės žinios. 2000, Nr. 96-3016.
12. Drakšas R., Valutytė R. Kankinimo samprata tarptautinėje teisėje. // Teisė. 2009, t. 71.
13. 1997 m. balandžio 29 d. EŽTT sprendimas byloje Nr. 24573/94 H.L.R. v. France, Reports 1997-III.
14. Strafgesetzbuch (StGB). www.gesetze-im-internet.de/stgb/. Prisijungimo data: 2009 11 05. Criminal Code of the Republic of Latvia. www.legislationline.org/.../criminal-codes. Prisijungimo data: 2009 11 05. Criminal Code of the Republic Poland. www.legislationline.org/.../criminal-codes. Prisijungimo data: 2009 11 05.
15. Уголовный кодекс Российской Федерации. www.d-sign.ru/uk/uk.htm. Prisijungimo data: 2009 11 05.
16. Уголовный кодекс Республики Беларусь. www.levonevski.net/pravo/kodeksy/uk/index.html. Prisijungimo data: 2009 11 05.

THE PROBLEMS OF DETERMINATION AND IMPLEMENTATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR TORTURE IN LITHUANIA

Romualdas Drakšas
Regina Valutytė

S u m m a r y

The article discusses the problems of determination and implementation of criminal responsibility for torture.

The authors analyses the concept of torture in international law. The analysis is based on interpretation of provisions of the United Nations Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, European

Convention of human rights and the practice of ad hoc tribunals which interprets and invokes Article 1 of the Convention of the United Nations. The authors discuss whether there is an integral concept of torture in international law.

Taking into account the elements of concept of torture in international law the authors proceed with the determination of concept of torture in national

law of Lithuania. The analysis is mostly build on the interpretation of practice of the Supreme Court of Lithuania. It is submitted that the Court in its jurisprudence has not yet formulated a uniform concept of torture that would match the concept of torture in international law. As the authors find it necessary to define the concept of torture in Lithuanian criminal law they propose to perceive torture for the purposes of individual criminal liability as any act, by which severe pain or suffering, whether physical

or mental, is intentionally inflicted on a person or which establish conditions for infliction of such pain or suffering. It does not include pain or suffering arising from, inherent in or incidental to lawful sanctions.

Furthermore the authors analyze whether the Criminal Code of Lithuania criminalizes all the acts that can be included in the concept of torture. As the answer is negative, the authors formulate what can be possible amendments of the Code.

Įteikta 2009 m. spalio 20 d.

Priimta publikuoti 2009 m. gruodžio 16 d.